

СЬОРЕН К'ЄРКЕГОР І НАЧАЛА ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ ЕСТЕТИКИ

Яковенко М.Л. (м. Луганськ)

У статті розглядаються питання становлення екзистенціальної естетики в філософії С. К'єркегора. Проаналізовано співвідношення естетичного й етичного як головних форм, та вибору як визначальної умови екзистенції. Систематизовано екзистенційні образи естетика.

Ключові слова: естетичне, етичне, вибір, екзистенція, естетик.

Постановка проблеми

Необхідність звернення до витоків філософських напрямів, які стосуються характеру і умов існування людини, проблем її внутрішнього вибору сьогодні зумовлена змінами умов життєдіяльності людини в інформаційно-перенасиченому суспільстві. Поняття "екзистенція", що стало принципово важливим для філософії ХХ ст., вперше в своєму значенні, відправному для подальших розробок цього напрямку (зокрема, екзистенціальної естетики), з'являється у філософії Сьорена К'єркегора, відмінна риса творчості якого полягає, безумовно, в способі обґрунтування шляху до вищих етичних цінностей, в межах якого екзистенціальна естетика створюється гармонійним поєднанням естетичної компоненти з етичним началом особи. На жаль, не дивлячись на новий етап у розвитку філософської й естетичної думки, загальної естетизації культурного простору особи, базові поняття, що складають філософсько-естетичну концепцію С. К'єркегора та можуть слугувати відправними поняттями «нової екзистенціальності» на протязі ось вже декількох десятиліть практично не піддаються переосмисленню. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми, виділення не вирішених раніше її частин. Якнайповніші дослідження творчості С. К'єркегора, які надалі багато в чому зумовили напрям трактувань його спадщини вітчизняними ученими, належать П. Гайденко і Б. Биховському, роботи яких вийшли на початку 70-х років минулого століття, а також Л. Шестову, праця якого була опублікована в кінці 30-х років минулого століття. У цей же період зарубіжні автори (Haеcker Th., Przywara E., Dempf A., Alien E. L., Wah I J., Kassner R., Hohlenberg J. F., Jolivet R., Lowrie W., Heiss R., Mesnard P., Adorno Th. W., Malaquais J. та ін.), аналізуючи філософську систему С. К'єркегора, випустили десятки робіт. Проте, в кінці ХХ – напочатку ХХІ століття у вітчизняних і зарубіжних розвідках зростає інтерес до екзистенціальної тематики, в якій особливе місце відводиться дослідженням творчості С. К'єркегора. Так, розглядаються його типи існування особи [1], смислова визначеність терміну «естет» [7], характер образного розуміння в екзистенціалізмі [3], стиль роздуму [6], суть розуміння естетичного існування [8], характер впливу на розвиток естетичної думки [5] тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

При цьому, не дивлячись на частоту і різноманітність звернення, характер інтерпретацій естетичної складової філософії С. К'єркегора зазвичай обмежується згадкою так званої «стадіальності зростання особи», в якій

естетиці відводиться перший (нижчий) рівень. Тому метою нашого дослідження є деяке переосмислення звичних форм сприйняття екзистенціальних сенсів філософії й естетики С. К'єркегора, зокрема, його екзистенціальної естетики, які, на наш погляд, вимагають більшої деталізації і уточнення в умовах сучасного розвитку філософсько-естетичного знання.

Виклад основного матеріалу

Звернення до філософії і біографічних подробиць життя Сьорена К'єркегора (Суерена Кіркегора в транскрипції початку минулого століття, що повернулася в сучасності), визначається, перш за все, двома чинниками. З одного боку, відбувається естетизація філософського дискурсу, з іншого боку, проблемне поле, в рамках якого розробляв свою концепцію С. К'єркегор, набуває «нової» актуальності, пов'язаної з екзистенціальними проблемами, що постають перед особою в умовах інформаційного простору нового типу культури. Один зі своїх творів, чи не найвідоміший, «Або-Або» («Enten-Eller»), до якого ми будемо звертатися в процесі нашого аналізу, філософ опублікував в 1843 році, коли йому було всього 30 років. Філософські положення С. К'єркегора ґрунтуються на локальній картині світу, в яку включений як його життєвий досвід, так і сприйнятий ним досвід його найближчого оточення. Сам Сьорен К'єркегор – особа складна, неоднозначна, що, безумовно, виразилося в його творах, які зробили вплив на світову (перш за все, європейську) філософію і літературу (вказемо на Н. Бердяєва, К. Барта, Р. Ібсена, М. Унамуно, М. Хайдеггера, А.Чехова, К. Ясперса). Своєрідність його особи знаходить відображення, і в його роботах, які можна назвати не тільки автобіографічними, але і сакральними, такими, що виражають проблеми особистісного становлення і самореалізації філософа. Людство вже впродовж тисячоліть задається питаннями, які С. К'єркегор сформулював, претендуючи не тільки на їх постановку, але й рішення засобами філософії: «Я пред'являю до філософії одні лише цілком законні вимоги, які має право пред'явити всякий, кого вона не сміє позбавити цього права унаслідок повної відсутності в нім розумових здібностей; ... я питаю, що робити людині? як жити?» (Пер. авт.): [2, с.245]. Практично у всіх своїх роботах він намагається дати відповіді на поставлені питання, зрозуміти суть життєвої екзистенції.

Розхоже твердження про те, що в описі естетичної особи ми «легко вбачаємо людину молоду» обмежує сутність філософського бачення реальності С. К'єркегором: «У тому, як описує К'єркегор естетичну стадію існування, ми легко пізнаємо опис періоду людської молодості, що передує періоду зрілості. Це той короткий період максимального розквіту душевних сил особи, після якого починається в більшості випадків (за винятком креативних осіб) період спаду і ослаблення енергетичного потенціалу особи» [1]. Непрямим спростуванням цієї точки зору є зазначуваність «персонажів» філософських роздумів. В контексті роботи йдуть постійні звернення до віку і соціального положення його героїв: «Слухай же тепер уважно, молода людина (тебе все ще доводиться називати так, хоч ти і не молодий) (Пер. авт.) : [2, с.233]. «Що ж до тебе, то я радію, що ти ще достатньо молодий для того, щоб отримати з цього нарису деяку користь для себе, навчитися чому-небудь» (Пер. авт.) : [2, с.266].

Проте, знаходячись ще в молодому віці, автор демонструє зрілість своїх позицій. «Я, що вже випробував значення «вибору», радію за тебе, радію тому, що ти ще порівняно молодий і досить здатний, отже, якщо хоч і не повернути прожите, то, принаймні, досягти, за бажання і енергії, найголовнішого в житті – знов знайти своє єдине, цілісне «я» (Пер. авт.): [2, с.234]. Не дивлячись на достатньо молодий для філософа вік, спектр питань, що піднімаються ним, і рівень їх осмислення указують на особу, що соціально відбулася. Можливо, саме тому автор веде мову від імені зрілої людини, що вносить деяку неоднозначність до трактувань змісту його філософської концепції. При цьому соціальна анемія, що була притаманна мислителю, виражена в його, практично автобіографічному зауваженні: «Бачиш, до яких сумних наслідків приводить людину розлад з самим собою?» (Пер. авт.): [2, с.233]. Цей внутрішній розлад філософа знаходить свій вираз в його роботах як затвердження свого етичного вибору, як свідомий, раціональний акт, що на жаль не зрозуміли і не прийняли його сучасники. Домінуючою в зазначеному філософському творі є проблема вибору (або-або) як умови існування (екзистенції) особи. Саме вона є відправним пунктом і умовою формування не тільки екзистенціальної філософії С. К'єркегора, але і вперше в історії філософської думки трансформує естетику екзистенційні начала. На жаль, проблема вибору, до якої постійно звертається С. К'єркегор, не часто коментується дослідниками, хоча вона є найбільш значущою в аспекті затвердження екзистенціальності через об'єднання естетичного з етичним, через індивідуальний вибір. І тут питання вибору – це питання доміанти етичного не тільки в процесі розвитку особи, але, швидше, у процесі соціального самоствердження. В указаній роботі, яка в перекладі і скороченні носить назву «Насолода і обов'язок», вітчизняні критики традиційно виділяють так звані три стадії людського існування: естетичну, етичну і релігійну, виражаючи тим самим, на наш погляд, значне нерозуміння того, що насправді намагався виразити філософ. (Тут слід відмітити, що західні автори виділяють, по суті, три етапи зрілості «моделі системи», що відображають психічне і духовне зростання особи. Ці етапи перераховуються як естетичний, етичний, релігійний і Творця. У спрощеному варіанті, це досягнення задоволення, припущення про борг перед суспільством, і слухняність [4]). Візьмемо на себе сміливість стверджувати, що С. К'єркегор говорить не про три стадії, а про три стани розвитку особи, які притаманні кожній людині, є її імманентною сутністю, образом буття в соціумі, з обмовкою, що не кожна особа зможе (а швидше, захоче) випробувати кожен з етапів. ерший стан і умова життя – естетичне. Проте філософ, намагаючись показати суть естетичного в людині, проводить постійні паралелі з етичним початком, оскільки, на його думку, осмислити щось можливо тільки знаходячись на вищій стадії свідомості, чим і є етичне по відношенню до естетичного. «Що ж, проте, значить: жити естетичним життям і жити етичним життям? Що може назватися в людині естетичним і що етичним початком? Відповідь: естетичним початком може назватися те, завдяки чому людина є безпосередньо тим, що вона є, етичним же – те, завдяки чому вона стає тим,

чим стає. Людина, що живе виключно тим, завдяки тому і заради того, що є в ній естетичним початком, – живе естетичним життям» (Пер. авт.): [2, с.255]. Цілком зрозуміло те, що С. К'еркегор убачав в особі моральній більший розум і соціальну зрілість, маючи на увазі при цьому, що «навіть самій малоздатній і незначній людині на світі властиво природне прагнення скласти власний погляд на життя, з'ясувати собі її сенс і мету» [там же]. Естет в цьому випадку не представляє виключення; погляд же його на життя краще всього резюмується загальним девізом естетів всіх часів і родів: «Потрібно насолоджуватися життям» [там же]. Саме тому відмінною рисою всіх естетів є гедонізм і тяжіння до матеріальної комфортності (часто іменоване в західних дослідженнях матеріалізмом). «Умови для такої насолоди, проте, знаходяться звичайно не в найохочішому насолоджуватися життям, а поза ним або, якщо і знаходяться в нім, то все-таки не залежать від нього самого...» (Пер. авт.): [2, с. 257], пояснює філософ характер походження потреб гедонізму. Причому естети вважають, що життям необхідно користуватися тут і зараз, без урахування довгострокових наслідків. За допомогою власних творів С. К'еркегор затверджує себе високоморальною особою. Тут його автобіографічність абсолютна: він постійно оперує фактами зі своєї біографії. Так, наприклад, він намагається пояснити всім факт відмови від одруження на прекрасній дівчині, пояснюючи, що вона назавжди залишиться в образі милого естета, а її етичний розвиток не співпадає з його етичними переконаннями, тому вибір був зроблений на користь розлуки. К'еркегор розглядає "естетизм" як форму існування і називає "естетом" людину, яка залишається поглиненою цією стадією. При цьому він вважає, що естет не в змозі дати належного роз'яснення естетичного життя, так, як «він живе хвилиною, а тому і компетентність його обмежена вузькими межами однієї хвилини» (Пер. авт.): [2, с.255]. Намагаючись показати деяку обмеженість естетичного сприйняття світу, і утвердження в нім, автор опиняється в певному методологічному утрудненні, оскільки чудово розуміє, що світосприймання естета не є обмеженим світосприйманням, але є такий вибір особи. «При всьому цьому я зовсім не заперечую, що естет, що стоїть на вищому ступені естетичного розвитку, може володіти багатими і багатобічними душевними здібностями; навпаки, ці здібності повинні навіть відрізнитися у нього особливою інтенсивністю; проте, їм бракує належної самостійності і ясності» (Пер. авт.): [там же]. Незаперечною заслугою С. К'еркегора є спроба систематизувати соціальні образи «естетів», називаючи їх категоріями естетів, щоб таким чином «дістатися до основної точки, на якій крутиться ... світогляд» (Пер. авт.): [2, с. 253]. Певний тип світогляду і є основною умовою екзистенції, тепер уже з присмаком естетичного. Підходячи до класифікації естетів, С. К'еркегор визначає безпосередність людської особи у фізичній, а не в її духовній природі (що виглядає вельми спірно в наші дні), визначаючи тим самим домінанту формування естетичного світогляду. Тому він виділяє в цілому чотири типи естетів (умовно ми їх позначили як фізичний, соціальний, творчий, статусний). До першого типу відносяться ті, які розглядають здоров'я як найбільше благо в житті, або над усе ставлять красу. Представники обох згаданих поглядів сходяться в тому, що життям потрібно насолоджуватися;

умови ж, завдяки яким вони можуть насолоджуватися життям, хоча і знаходяться в їх фізичній природі, але не залежать від них самих. Крім того, є інші типи естетів, що можуть досягти бажаної насолоди життям лише завдяки таким умовам, які знаходяться абсолютно поза ними самими. Такі, наприклад, люди, сенс і мета в житті для яких в багатстві, владі, почестях... До цієї ж категорії автор відносить, у відомому сенсі, і закоханих. С. К'еркегор виділяє ще один тип естетів – талановиті люди. Вони насолоджуються життям завдяки умовам, що знаходяться в їх духовній природі, але по суті своїй не залежать від них самих. «Один володіє талантом математичним, інший комерційним, третій поетичним, четвертий художнім, п'ятий філософським і так далі. Деякі при цьому задовольняються тим безпосереднім талантом, який вкладений в них самою природою, інші прагнуть розвинути, удосконалити його, насолода життям, проте, для тих і для інших обумовлюється тим, що по самій істоті своїй не залежить від них, – природним талантом» (Пер. авт.): [2, с.259]. Але, якщо до перерахованих типів естетів С. К'еркегора відноситься з розумінням, то його осуду піддається ще один тип – це естети-аристократи, які розуміють під насолодою життям задоволення всіх своїх бажань; «погляд на життя цих людей позбавлений необхідної цілісності і визначеності і тому не може бути названим свідомим переконанням особи» (Пер. авт.): [2, с.260]. Разом з тим естет незадоволений своїм «я»; він чекає його чудового перетворення на якесь інше «я» як зміни естетичних форм, і не більш. Для естета характерна байдужість до етичного вимірювання існування. Але саме етичне визначення особи, в сукупності з естетичними завдатками і можливостями створюють «екзистенціального естета». С. К'еркегор вважає, що основна відмінна риса естетичного світогляду (якого б вигляду воно не було) полягає в тому, що людина засновує своє життя на тому, «що може і бути і не бути», тобто на неістотному. Знаходячись в такій дихотомії, особа приречена на відчай, хоча її відчай і прагне до порятунку, але її відчай неістинний, бо скутий слабкістю, і слабкість ця – естетизм. Ще одним методологічним утрудненням С. К'еркегора виступає обґрунтування різниці між етиком і естетом. Цей «момент істини» підтверджує наше припущення про етико-естетичну і духовну цілісність особи, як її бачить мислитель. Великої різниці між етиком і «серйозним естетом», як називає вищий стан естетичної розвиненості С. К'еркегор, не існує. Естет, як і етик, усвідомлює всю суєтність тієї естетичної різноманітності, на якій він засновує своє життя, і якщо і говорить, що «потрібно насолоджуватися хоч тим, що під руками», то лише «з негідної людини легкодухості». Етик по суті тим тільки і відрізняється від серйозного естета, що він «доводить свій відчай до кінця», тобто робить вибір і виходить на новий, усвідомлений рівень існування, тоді як естет довільно обриває своє. Під відчаєм С. К'еркегор розуміє не тільки стан, але і можливість переходу особи на якісно новий рівень екзистенції. Естет здібний до розвитку, але його розвиток здійснюється за законами необхідності, а не вільно; він не відчуває ніякого прагнення до нескінченного (Бога), яке б привело його до вибору і змусило свідомо стати тим, що він є. «Душа естета схожа, таким чином, на ґрунт, на якому з однаковим правом на

існування виростають всілякі трави; його «я» дробиться в цьому різноманітті, і у нього немає «я», яке б стояло вище за все це» (Пер. авт.): [2, с.308]. Етичний же погляд на життя повідомляє людині такі фундаментальні істини, як пізнання добра і зла або поняття абсолютної відмінності між добром і злом. «Ти усуваєшся від всякого зла не тому, що усвідомлюєш його значення і ненавидиш його, але просто тому, що воно ображає в тобі естетичне відчуття. Виходить, отже, що ти однаково не здатний і на добро, і на зло. Адже ніколи зло не є таким привабливим, як саме під освітленням променів естетики, і потрібно проникнутися найсерйознішим відношенням до питань етики, щоб назавжди уникнути спокуси дивитися на зло з естетичної точки зору» (Пер. авт.): [2, с.309]. Логіка взаємозалежності естетичної картини світу особи і його етичних вчинків може бути класифікована як естетична тотальність з правом вибору. С. К'єркегор вважає, що естетичне начало визначає в людині те, завдяки чому вона є тим, що вона є; завдяки етичному началу вона стає тим, що є. «Розвиваючись етично, людина свідомо стає тим, що вона є, і якщо навіть зберігає в собі всі естетичні схильності (які, проте, мають в її житті зовсім інше значення, ніж в житті естета), то все ж таки, як би розвінчує їх» (Пер. авт.): [там же]. Намагаючись додати людському життю сенс і спрямованість існування, С. К'єркегор використовує діалектичний метод «зняття». Він не тільки не заперечує естетику «при переході на новий, етичний рівень», як затверджують ряд авторів, але навпаки затверджує її значущість за допомогою заперечення через твердження. «Серйозне відношення до естетики, втім, так само корисно для людини, як і всяке взагалі серйозне відношення до справи, але одне воно ще не в змозі врятувати душу людини» (Пер. авт.): [там же]. С. К'єркегор не обходить своєю увагою і «класичну» естетичну категорію «краса», на яку, за його твердженням, пред'являє свої виняткові вимоги естет, і яка утілюється в поезії і мистецтві. «Я нагадаю тобі раніше висловлений мною погляд: не у них може людина знайти повне примирення з життям. Крім того, хапаючись за поезію і мистецтво, ти втрачаєш із виду дійсність, а про неї власне ми і ведемо нашу мову» (Пер. авт.): [2, с. 351]. Так, повертаючись до дійсності, і застосовуючи до життя «строгі вимоги мистецтва у всій їх повноті, навряд чи багато знайдеш в житті прекрасного, а тому і надаєш прекрасному інше значення» [там же]. Філософ наділяє красу індивідуальними властивостями і якостями, оскільки кожна окрема людина розглядається ним як «малий момент цілого», та і саме життя представляється естетові відбитком краси. Тому, за твердженням філософа естет дивиться на окрему людину, як на момент. «Але прекрасне, за твоїми ж власними словами, існує саме по собі і для себе, має свою мету в самому собі, а оскільки людина є тільки моментом, вона вже має свою мету не в самій собі, а поза собою» (Пер. авт.): [2, с.353]. С. К'єркегор з надзвичайною гостротою сприймає проблеми місця людини в просторі буття, оцінюючи буттєве положення людини як відчай, який фундується на неможливості зробити людиною правильний вибір. Автор не без підстав стверджує, що вираз «пізнай себе самого» повторювався і повторюється без кінця, і в пізнанні себе самого «звикли бачити мету всіх прагнень людських». Пізнання себе самого може, проте, служити метою лише в тому випадку, якщо

воно ж є і початковим пунктом. Етичне пізнання себе самого не є естетичне самоспоглядання, але вільний роздум над самим собою, самоаналіз, що є результатом вільної внутрішньої діяльності людини. «Тому я з наміром застосував вираз «вібрати себе самого», замість «пізнати себе самого». Пізнання себе самого не є ще вінцем душевної діяльності етика, але лише плідним початком, що створює потім істинну людину» (Пер. авт.): [2, с.338].

Висновки

З погляду сучасного філософського знання, деякі аспекти роботи С. К'єркегора, як, наприклад, співвідношення естетичного і етичного в особі, видаються не цілком довершеними, проте, саме вони виступили підставою для входження екзистенційного в естетичну сферу. Підставою філософських ідей Сьорена К'єркегора є його особисті естетико-етичні норми та духовні пошуки. С. К'єркегор вбачає екзистенційну сутність особистості в діалектичній єдності її естетичного, етичного та релігійного начал. Він є першим філософом, що за допомогою введення в естетику чуттєво-діяльнісного аспекту затверджує взаємодію естетичного й етичного в людському бутті, та надає їм екзистенційного смислу. Через введення образів «естетизованих осіб» (категорій естетиків) він надає соціальних рис класичній естетиці та доходить образу екзистенційного естетика. Він вводить в свою філософію поняття вибору як моменту прозріння у пограничній ситуації екзистенції. Естетична наповненість морально-поміркованого буття і створює, на думку філософа, екзистенціальну сутність реального життя.

Література

1. Вагин Ю.Р. Креативные и примитивные [Электронный ресурс] /Юрий Робертович Вагин.– Режим доступа к журналу: http://www.koob.ru/vagin_yu_r/kreativnie_i_primitivnie
2. Киркегор С. Наслаждение и долг/ Сёрен Киркегор [предисл. П. Ганзена].– Киев: AirLand, 1994.– 504 с.
3. Наджафова А.Н.-К. Отражение эстетических модусов бытия в философских концепциях разных эпох: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.04 «Эстетика» / А.Н.-К. Наджафова.– М., 2009. – 24 с.
4. Три этапа жизни [Электронный ресурс] / Название с титул. экрана / Режим доступа к журналу: <http://www.tameri.com/csw/exist/kierkegaard>.
5. Экзистенциализм в эстетике [Электронный ресурс] / Название с титул. экрана / Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_culture
6. Экзистенция, выбор, Бог как темы философии Кьеркегора [Электронный ресурс] / Название с титул. экрана / Режим доступа к журналу: filosof.historic.ru/books
7. Эстетик [Электронный ресурс] / Название с титул. экрана / Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wikix>
8. Эстетика экзистенциализма С. Кьеркегора [Электронный ресурс] / Название с титул. экрана / Режим доступа к журналу: http://prepod.info/ru/article/estetika_ekzistencializma_s_kerkegora

Яковенко М.Л. *Сьорен Кьеркегор и начала экзистенциальной эстетики.*

В статье рассматривается вопрос становления экзистенциальной эстетики в философии С.Кьеркегора. Проанализировано соотношение эстетического и этического как главных форм, и выбора как определяющего условия экзистенции. Систематизировано экзистенциальные образы эстетика.

Ключевые слова: эстетическое, этическое, выбор, экзистенция, эстетик.

Jakovenko M.L. *Sjoren Kierkegaard and the beginnings of an existential aesthetics.*

In the article the question of formation of an existential aesthetics in S. Kjerkegor's philosophy is considered. The parity of aesthetic and ethical as main forms, and choice as determining condition of existence is analyzed. It is systematized existential images of aesthetics.

Key words: aesthetic, ethical, choice, existence, aesthetics.